

«EDEBİYAT TARİHİ» KAVRAMI ETRAFINDA *

Doç. Dr. Sâdık TURAL **

Üç Temel Kavram : Edebi Eser, Edebiyat, Tarih

Etrafımızda gördüğümüz her türlü «hareket» in, oluşmuş veya oluşmakta olanın, kısaca mevcutların, mevcudun üstünde ve vücûda ihtiyacı olmayan, doğmamış, doğurulmamış, bir başkasına ihtiyacı bulunmayan, tek, ezeli ve ebedî olan bir yaratıcı tarafından meydana getirildiğini anlamak için, idrâk sahibi bir insan olmak gerekir.

İdrâk sahibi insan, Allah'ın insanlara bahşettiği mühim üç özellikten birincisinin «idrâk etme» gücü, ikincisinin, bu çileli hayatta «sabır gösterip topluluk hâlinde ve daha az bedenî enerji harcayarak yaşayabilme arzu ve iradesi» ve üçüncüsünün «dil» denen imkân olduğunun farkındadır.

Diğerleri üzerinde durmaksızın, dil konusunda birkaç cümle yazmalıyız :

Dil, bir ferdin ve toplumun idrâk etme gücünü, sosyalleşme sürecindeki meydana getirdiği oluşumları ve ulaşabildiği teknolojik seviyeyi gösteren, adlandırma ve ifadelendirme sistemidir. Her dil, duygunun, hayâlin, düşüncenin bir başkasına aktarılmasını sağlayan, bilinmeyen zamanlardan beri gelişip zenginleşen, fertlerin üstünde bir anlaşma sistemidir.

Herhangibir sözlü veya yazılı ifadenin altında, yaşayan veya daha sonra gelecek insanlara, bazı fikirleri, duyguları, hayâlleri aktarmak, ulaştırmak, bildirmek, duyurmak niyeti bulunur. Her yazılı veya sözlü ifade, ifade edenin yaratan, yaratılan, sosyal hayat karşısında aldığı tavrı -idrâki demeliyiz- ortaya koyar.

Her insan, yaratan, yaratılmış olan ve sosyal hayata ait kavranı, kabul ve davranışlar üzerinde, sözlü veya yazılı olarak, kendi tavrını ifade

(*) «Edebiyat Tarihi Kavramı ve Türklerde Edebiyat Tarihi Denemeleri» başlıklı daha geniş planlı bir araştırma yaptığımızdan haberdar olduğu için, elinizdeki dergide, çalışmanın bütünüyle işlenmemiş şekliyle de olsa, yayınında ısrar eden Dekan Prof. Dr. Bayram Kodaman'a teşekkür ediyoruz.

(**) Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

edebilir; ancak, insanın tavrını ortaya koyarken, merak, ilgi ve heyecan konu ve temanın kıymeti okuyucuların tercihin sonucu olan bırakılmış bulunan, estetik yönü ağır basmak üzere meydana getirilmiş, nazım veya nesir halindeki ifade birliğine edebî eser diyoruz.

Bir takım kaideler tesbit etmek, bir tezi müdafaa etmek, bir ilim dalına ait bilgileri öğretmek düşüncesinden yola çıkmayan, ele aldığı konu ve temanın kıymeti okuyucuların tercihine bırakılmış bulunan, estetik yönü ağır basmak üzere meydana getirilmiş nazım veya nesir halindeki ifade birliğine edebî eser diyoruz.

Edebiyat ise, edebî eserlerin dünyasıdır.

Bugünkü anladığımız mânâsı içinde «edebiyat» kavramı, Batı'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı-Türklüğü sahasında XIX. yüzyılın ikinci yarısında «ad» ve «tarif» bakımından mustakilleşmeye başlar.

«Belâgat» kelimesi, İbrahim Şinasi'ye kadar «edebiyat» kelimesinin yerini tutan, içinde bugünkü dilbilgisinin kuralları da bulunan bir bilgi şubesiydi. Hemen belirtelim ki, edebî eserlerin sayısı, tekniği ve muhtevâsı edebiyat hayatının zenginliğini, devirlere ve toplumlara göre değişiyor bir toplumun içinde-hem de aynı nesil içinde-edebiyat kavramı konusunda farklı anlayışlar bulunabiliyor (1).

Bedî (estetik) ihtiyaç ve bu ihtiyacın karşılanması bakımından, kültür aristokrasisi yahut zevki gelişmiş özellikle şehirli tabaka ile geniş halk kitlesi az çok ayrılık gösterir. Diğerlerini geçerek söyleyelim ki, ma'zemesi dile dayanan sahaya âit ihtiyaçların giderilmesiyle ilgili tezâhürler, (edebî eserin yaratıcısı), (edebî eserler) ve (hitâbedilen çevre) olmak üzere üç ayrı grupta değerlendirilebilir.

Edebiyat eseri, hayata bakışın, hayat karşısında alınan tavrın ifadesidir, demiştik. Edebî eserle, okuyucusu veya dinleyici arasında, seviyesi yüksek bir anlaşma-telekominasyon- kuruluyor. Bu anlaşma sırasında eser bilgilendiriyor, yönlendiriyor da olabilir. Nâsir veya nazım, gerçeklerden yola çıkarak, «gerçeğimsi» bir hayat kuruyor. (2) Bu «gerçeğimsi» hayat, olmuş, olmakta ve olması mümkün olana az çok benze-yen «zihni» bir hayattır.

(1) M. Kaya, Bilgegil, Edebiyat Bilgi ve Teorileri I: Belâgat Atatürk Üni. y., Ank. 1980, «Edebiyat Kelimesinin Menşe'i ve Türkçeye girmeden önce geçirdiği safhalar» (s. 1 - 18) başlıklı giriş kısmında daha geniş bilgi bulunmaktadır.

(2) Sadık Tural, «Gerçek, Hakikat ve Edebiyat Eserinde Gerçek Kavramları Üzerine Bir Deneme» Türk Kültürü Araştırmaları, Ank., 1985 Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan'dan Ayrı Basım, TKA Enst. y.

Yaşanmış veya yaşanmakta olan hayatın «mantık» ı ile edebiyat eserinin «mantık» ının aynılık -tıpatıp- göstermemesi, genel olarak sanatın, özel olarak da edebiyatın kendine mahsus bir «imkân» ıdır.

Zaman, mekân unsurlarına bağlı ve geçmişe âit gerçeği yansıtan metinler -«tarihleşenler»- ile gerçeği yansıtan metinlere sâdik kalarak değerlendirme çalışmaları - tarihleşenin araştırılması - ilki ayrı realitedir; ancak, her iki durum (günümüzden geçmişe doğru olan, zamana, mekâna bağlı olmuşlar, kılınmışlar ve bulunmuşlar da, bunları değerlendiren bilgi dalı da) da aynı kelimeyle, «tarih» kavramı ile karşılanıyor. Ne yazık ki, «edebiyat» kavramı için de durum böyledir: Edebiyat kavramı, hem edebî eserler dünyasını, hem de edebî eserlerle ilgili çeşitli araştırmaları ve nazariyât bilgisini de içine alan bir ilmî faaliyetin de adıdır.

Edebî eserler bir devrin hayatına tutulmuş bir aynada görülen «gerçeğimsi» bir görüntü olduğuna göre, tarih araştırmacısı edebî eserlerden istifade edebilir. (3)

Edebiyat Tarihi Kavramı

Edebî eserlerin ve onların meydana getirdiği okuyucu/dinleyici ile eser arasındaki tesir alışverişinin dünyasına edebiyat hayatı demektediriz. Tarih kavramını da, geçmişe âit medeniyet, siyaset ve devletlere âit malzeme yığını, değil, bu malzemeleri değerlendiren bilgi dalı olarak anlayalım. Tarih, inceleyicisi tarafından şahidi olunmamış ve o devreye âit «karar verici şahsiyetler»inin sahnedeki çekildiği devirlerin, siyasî, askerî ve sosyal yapısını, zaman, mekân unsurlarına bağlı ve kronolojik olarak değerlendiren bir ilim dalıdır. Tarih, devletlerin ve milletlerin hayatının hadiselerle bağlı dünyasını tanıyıp değerlendirmesi ile sanat tarihinden de, edebiyat tarihinden de farklı bir gelişme çizgisi seyretmiştir. Edebiyat hayatını anlatan edebiyat tarihi ise, tarih bilgi sahasından ayrılıp mustakilleşme çalışmalarını sanat tarihinden de, arkeoloji ve etnolojiden de, dinler tarihinden de önce neticelendirmiştir. Bu durum niçin, nasıl ve ne zaman olmuştur sorularını bir kenara bırakıp, mevcut örneklerle başka sorular yöneltilim :

Edebiyat tarihi, kültür tarihi midir? Edebiyat tarihi, sosyal tarihin bir parçası mıdır? Edebiyat tarihi, edebî hayatın tarihi mi, yoksa edebî eserlerin tarihi mi olacaktır? Bu iki sorunun cevapları arasındaki fark-

(3) Sadık Tural, «Tarihçinin Edebiyat Dünyasından Alması Gerekenler veya Metoda Âit Düşünceler» (Fırat Üniversitesince 21 - 26 Mayıs 1984 tarihlerinde Elazığ'da düzenlenen «Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollok-yumu'nda sunulan tebliğ) Türk Kültürü, Araştırmaları, Ank., 1986, Dr. Emel Esin'e Armağan'dan ayrı basım, T.K.A. Enst. y.

lıktır ki, hem ülkemizde hem de başka ülkelerde iki ayrı türden edebiyat tarihine sebep oldular.

Bu iki çıkmaza, Lunacarski gibi marksist tenkidçilerin edebiyat tarihçiliği ile eleştirinin aynı iş olduğunu iddia edip «...bir edebiyat eseri her zaman yazarın temsil ettiği sınıfın faktörlerinin yazar üzerindeki etkilerini verir.» hükmünü «...bilimsel eleştiri bilimsel sosyalizmin bir parçasıdır...» anlayışıyla destekleyen fikirlerin doğduğu çıkmazı ekleyelim.

Edebiyat tarihini edebî hayatın -dile dayalı her türlü edebiyat metninin- tarihi olarak anlayanlar, âdeta bir sosyal tarih yazılmasından yanadırlar. Edebiyat eserlerini, bir milletin hayatını aks ettiren biraz özelvesikalar sayan bu anlayış, edebiyat tarihini medeniyet tarihinin tamamlayıcısı veya onun bir bölümü olarak kabul etmektedir.

Edebiyat tarihini, edebî şahsiyetler veya biyografiler kronolojisi olarak anlayanlar da ayrı bir gruptur.

Edebiyat tarihinin sınırlarının kesinlikle çizilerek, edebiyat nazariyatı ve edebî tenkitten de, kültür ve medeniyet tarihinden de ayrılması, sanıldığı kadar kolay değildir. En azından, bu sahada çok örnek ortaya konmuş olan ülkelerdeki anlayış ve tariflendirmeye ile daha az edebiyat tarihi yazılmış ülkelerde farklıdır. Çalışmaların çokluğu ve azlığı faktörüne, hür ve metodlu düşünme imkân ve geleneğinin varlığı ve yokluğunu da eklemeliyiz.

Edebiyat tarihini, edebiyat bilgileriyle -edebiyatın nazarı kısmı ile denilmeliydi- şekillendirmeye kalkmamak veya sınıf yahut zümre taassubuyla sempati veyahut antipati ifade eden bir kitap haline getirmemek gerektiğini de belirtmeliyiz.

Bütün bu açıklamalara rağmen edebiyat tarihinin tam ve birleşilebilir bir tarifi de bulunmuyor.

Türklerde Edebiyat Tarihi Denemeleri

Önce, Osmanlı-Türklerdeki edebiyat tarihi denemelerine işaret etmek istiyoruz.

Eserlerden çok şairler hakkında biyografik ve bibliyografik bilgi veren eserlere dâir pek az değerlendirme kırıntıları bulunduran tezkireler, bizim ilk edebiyat tarihlerimizdir. Ama ne yazık ki, tezkirelerde eserle, yazar, eserle toplum arasındaki tesir alışverişine, eserin bünyesindeki gelenekli veya orijinal unsurlara âit tahlilî bilgilere pek az ratlanır. Tezkirelere, Keşfü'z-Zünûp, Esmâü'l-Müellifin cinsinden bibliyografya ve biyografya kitaplarını, padişah, vezir, şeyhülislâm ve şeyhlerin, bilgilerin

hayatını anlatan biyografik eserleri de ilâve etmeliyiz (4). Bu türden eserlerin son üç örneği Fatih Efendi'nin Tezkiresi (Hatimetü'l-Eş'âr) (5) Burmalı Mehmed Tahir'in üç ciltlik «Osmanlı Müellifleri» (I., II. cilt 1333, III. cilt 1342) İbnü'lamin Mahmud Kemâl İnal'ın, Fatih tezkiresine zeyl (ek) olarak hazırladığı ve ilk baskısı 1930-1941 yıllarında (12 cüz) yapılmış olan, sonra yine Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1967-1972 yılları arasında ikinci baskısını okuyucuya ulaştırdığı **Son Asır Türk Şâirleri**'dir. (Eserin şimdilerde Dergâh Yayınevi üçüncü bir baskısını yapmaktadır.).

Osmanlı Türklerinde adı **edebiyat tarihi** olan ilk eser Abdülhalim Memduh'a aittir : **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye** isimli eser bâzı zirve şahsiyetlerin eserleri üzerinde kısa bilgiler veren bir kitaptır (İst., 1306/1890). **Kudemadan Bir Kaç Şâir; Esraf** (Faik Reşad) gibi eserlerden çok farklı olduğunu pek söyleyemeyeceğimiz Abdülhalim Memduh'un eserinin, **edebiyat tarihi** ibâresini bir kitaba geçirmek ve bu isme yaklaşılmaya çalışan bir kitap meydana getirmekten fazla değeri olduğuna inanmıyoruz.

Liseler için hazırlanmakla beraber Şahabettin Süleyman'ın hazırladığı Aşık Paşa'dan Servet-i Fünûn şâirlerine kadar geniş bir sahayı ele alan **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye** adlı (1328/1912) eseri (6) girişi ve şahsiyetler konusunda seçiciliği ile dikkate değer bir çalışmadır : Onun kullandığı «fetret-i edebiyeye» teriminin bu mektep kitabından fırlayıp aydınların kafasına girdiğini, ne yazık ki, bu yanlış değerlendirmenin uzun müddet devam ettiğini görüyoruz.

Osmanlı Türklüğü sahasında, zirveler üzerine bina edilmiş ve ne yazık ki edebiyat hayatını nazımdan ibâret saymak ve yazarının ölümü üzerine üç cilt olarak tasarlandığı halde sadece ilk cildi basılmak gibi iki kusuru ve eksiği bulunan Fâik Reşad'ın **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniye** adlı eseri -A. S. Levend'in fikrine göre 1913'te- 399 sayfa olarak, tarih belirtilmeksizin forma forma basılmıştır. Bu eserin giriş bölümü bir bakıma

(4) Ağâh Sırrı Levend'in Türk Edebiyatı Tarihi'nin ne yazık ki sadece kaynaklara ayrılan birinci cildi basılabilen (T. T. Kurumunun yayınevi Ank., 1973 dördüncü bölümünde (s. 249 - 379) «Edebiyat Tarihimizin başlıca kaynakları» başlığı altında bu konuda geniş bilgi vardır.

(5) Ömer Faruk Akün, «Şinâsî'nin Bugüne kadar ele geçmeyen Fatih Tezkiresi Baskısı» İst. Üniv. Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Derg., c. IX, İst. 1961; «Şinâsinin Fatih Tezkiyesi Baskısındaki Yeni Biyografik Bilgiler» Türkiyat Mecmuası, c. XIV, İst. 1964.

(6) Şahabeddin Süleyman'ın o devirdeki tesisleri için bakınız : Sadık Tural, «Yahya Kemâl'in Arayışlarının Yol Açtığı bir Edebi Topluluk : Nâyiler» Ölümünün Yirmibeşinci Yılında Yahya Kemal, TKA. Enst., y., Ank. 1983, s. 111 - 122; Nazım H. Polat, «Yeni Nesil tarafından Rûbâb Mecmuasında Fecr-i Âtiye karşı yürütülen mücadele» Türk Dünyası Araştırmaları, Nu. 19, İst., 1982, s. 138 - 153.

edebiyat tarihi yazımı meselelerinde metod arayışının da ilk ciddi örneğidir.

Bu çalışmalardan sonra, Köprülüzâde Mehmed Fuad'ın üniversite ders notlarının basımı şekliyle de olsa meseleye hâkim olduğu görülür.

Fuad Köprülü'nün edebiyat tarihi yazma çalışmalarının ilk denemeleri olan, her ikisi de taş basma olan «Türk Tarih-i Edebiyatı Dersleri» (1329, 1330) dir : Türk dilinin tasnifi, alfabe meseleleri, destanlar, din, âdet ve medeniyetleri ile en eski Türk edebiyatı konularını ele alan ilk kitap da; «Garp Türklerinde Edebiyat ve Şekl-i Tekâmülü» başlıklı Selçuklu medeniyetini sarayı, halkı, mânevî, fikrî ve edebî hayatı ile değerlendiren ikinci kitap da Türklük Bilgisi (Türkiyat, Türkoloji) çalışmalarıyla, edebiyat tarihi yazma tecrübesinin birbirinden henüz ayrılmadığını gösteren örneklerdir; bu iki kitap Hâmid Sâdi isimli bir öğrencinin gayreti ile basıldığına göre, eksikliklerinin Hoca'dan doğmamış olduğunu düşünmek gerekir.

Edebiyat nazariyatçısı, edebiyat tenkidçisi ve edebiyat tarihçisi hüviyetleri ile devrinde fazlaca ilgi toplamış bir yazar olan, genç yaşta kaybedilen Şahâbeddin Süleyman'ın, bu sefer Köprülüzâde Fuad Bey'le elele verip iki cilt olarak tasarladıkları **Yeni Osmanlı Tarih-i Edebiyatı** adlı eser, sâdece yeni açılan **sultanî**'lere ders kitabı olarak değil, edebiyat tarihi manâsında da bir anlayışın ilk temsilcisidir : Türklerin tarihi kökleri, dilleri ve medeniyetleri, eski Türk edebiyatı, Mevlâna, Sultan Veled ve Yunus Emre ile Selçukluların dil ve medeniyetlerini sergileyen genişçe giriş bölümünden sonra edebiyat hayatı şu şekilde tasnif ediliyor : Devr-i tasavvuf, Saray devri, Devr-i Kemâl, Devr-i Fikrî. Her devrin sonunda bahsedilen devre âit siyasî, sosyal ve kültürel tarihçe ve değerlendirmeler ile, dil, edebiyat ve zihniyetteki değişmeler ve gelişmeler de özet halinde verilmektedir. Birinci cildi Nâimâ ile biten (İst., 1332/1914 - 1915, 392 sayfa) eserin, ne yazık ki ikinci cildi basılamamıştır.

Bir müfredata bağlı ihtisas bilgisi yerine, tanıtıcılığı, öğreticiliği esas alan bu kitaplardan sonra, biri zirvelerden harekete devam eden (Ali Ekrem, **Türk Edebiyat Tarihi**-devr-i cedid- taşbaskı, 1339) diğeri üzerinde hakikaten uzun uzun durulması gereken (İbrahim Necmi, **Tarih-i Edebiyat Dersleri**) iki eserler karşılaşırız.

İbrahim Necmi (Dilmen)'nin eseri (1338/1922) iki cilttir. «İki Söz» başlıklı takdim yazısında, bir mektep kitabı olduğu söylenen eserin, bilakis sadece bu saha ile ilgilenen özel bir kesim için yazıldığına inanıyor, yazarın söylediklerinin -en azından günümüz için- fazlaca tevazu olduğunu kabul ediyoruz.

Zaten **Tarih-i Edebiyat Dersleri**'nin birinci cildinin başındaki «medhal» kısmında «edebiyat tarihinin mâhiyeti» başlığı altında «tarih nev'ileri ve edebiyat tarihi, edebiyat tarihinin vesikaları, edebiyat tarihinde usûl, edebiyat tarihinin muhit, edebiyatın milliyeti, Osmanlı Edebiyatı ne demektir?» gibi konulara, bir tarafla Ziya Gökalp'a, diğer tarafla F. Giese ve F. Köprülü'ye bağlı metodlu bir yaklaşma görülmektedir. Mukaddimenin edebiyat tarihinin mâhiyeti alt başlıklı bölümünün sonunda tezkirelerimize işaret eden cümleleri şu mânâlı ifadeler takip etmektedir :

«Son asır esnasında te'lif ve neşr edilmiş bir kaç parça kitap» vardır. «Bu kitaplar da tezkiretü's-Şuâralardan yalnız şekil itibariyle bir parça ayrılmışlar ruh itibariyle yine o mâhiyeti muhafaza etmişlerdir. Abdülhalim Memduh Bey merhumun **Tarih-i Edebiyat-ı Osmaniyе'si** kudemâ-yı üdebâdan Sinan Paşa, Fuzûli, Nef'i Nedim, Nâbi, Koca Râgıp Paşa ve Şeyh Galip gibi bir kaç ma'rûf zât ile bâzı müceddidinin sâirâne tavsiflerinden ibâret küçücük bir eserdir. Fâik Reşad Bey merhumun yalnız Nef'i'ye kadar olan kısmı münteşir bulunan **Tarih-i Edebiyat'ı** da, tercüme-i hâl ve misal mecmuasından ibâret ve fikr-i terkîbden mahrumdur. Şahabeddin Süleyman Bey merhumun **Tarih-i Edebiyat'ı Osmaniyesi** tedkikat ve muhteviyât itibariyle bir çok nekaais arz eder. Nisbeten az kusurlu olan Köprülüzâde Fuad ve Şahabeddin Süleyman (müştereken hazırladıkları demek istiyor S. T.) Beyler'in eserleri de maateessüf ikmâl edilmemiştir. Şüphe yoktur ki, başlıca edebî şahsiyetler hakkında ciddi tetebbu'lara müstenid monografiler ve muhtelif âsar-ı kadîme hakkında ayrıca tetebbu'lar yapılmadıkça umûmî ve terkîbî bir tarih-i edebiyat mükemmel olarak vücuda gelemez. Bu nokta-i nazardan şimdiye kadar tarih-i edebiyat yolunda çalışanlar sâde(ce) ma'zur değil, bu müşkil vâdiye atıldıkları için takdirlere de lâyıktır.»

Bu cümlelerin değerlendirmesini sonraya bırakalım.

İbrahim Necmi'nin edebiyat tarihi, Türk dilinin tarihçesi ile en eski yâdigârlara, Orhun Anıtları'na Kutadgu Bilig ve Hilbetü'l-Hakaik (Atabetü'l-Hakaik demeliyiz) a temastan sonra «Türk edebiyatında İslâmî ve tasavvufî tesirler» başlığı altında Mevlânâ, Sultan Veled ve Yunus Emre'ye ve Eski Anadolu Türkçesiyle verilmiş edebî eserlerin özelliklerine dâir hükümlere yer veriyor.

Birinci cildin özel adı yahut alt başlığı, «Eski Edebiyatımızın Tarihine Bir Nazar» dır. Bu ibârede yine bir tevazu yahut çekingenlik gördüğümüzü ifade etmeliyiz.

İlk bölümü (birinci fasıl) 14. asırla (Sekizinci Asr-ı hicrî edebiyatı) başlıyor. Aşık Paşa'dan başlayarak Vasıf'a kadar gelinen birinci cildin

(275 sayfa) sonunda, onbeş sayfalık, doğruya yakın hükümlerin çoğunlukta olduğu genel bir değerlendirme bulunmaktadır.

İkinci cilt «Edebî Teceddüdümüzün Zuhur ve Tekâmülü» ana başlıklı kısımdır. Yazar sosyal tarihçilikle başlayıp, şahsiyetlerle devam ediyor : Mütercim Âsım, Hoca İshak, Akif Paşa'dan sonra Tanzimat sonrasını ele alıyor. Kitabın Servet-i Fünûn'a ve Millî Edebiyat Cereyanına ayrılan kısımları - yazıldığı devir düşünülünce olabildiğince objektiftir (327 sayfa).

Bu eserin üslubu ise edebiyat tarihine pek yakışan bir üsluptur.

Eserdeki bu üslup, tasnif, kendinden öncekilerinin kusurlarını gidermişlik özelliği ve bakış açısı yanında, tenkidin sahasına giren, 1911-1920 yılları arasındaki devre ait sağlam hükümler sebebiyle ilk, ilmi edebiyat tarihi saydığımız **Tarih-i Edebiyat Dersleri**'nden sonra, İsmail Habîb'in, İsmail Hikmet Ertaylan'ın Köprülüzade Mehmed Fuad'ın edebiyat tarihleri ortaya çıkıyor.

İsmail Habîb (Sevük) in **Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi** adlı çalışmasının «sözbaşı» saydığımız (başlıksız) takdim yazısında «kitapta takip ettiğim başlıca yol, nakiseleri ta'dattan ziyade meziyetleri izhâra çalışmak oldu..» ifadesini okuduğumuzda, «Medhal» in «Hayattaki Tebeddül» alt başlığı altında tarihî bilgiye de, edebiyat tarihçiliğine de uygun düşmeyen hükümlerle, bir takım müesseseleri red etmesine (s., 596-602) mâzeret aramış olacağını düşündük.

Dipnot sistemini kullanması; «medhal», dahil her ana bölümün sonunda «mehazlar» vermesi; ele aldığı bir şahsiyeti «ehemmiyeti, hayat, şairliği, neşri, hizmeti, eserleri» ve eserlerinden örnek metinler gibi başlıkları ile ortaya koyması; edebiyat hayatımızın Fransız edebiyatıyla ilgisine yer yer değişmez hükümler oluşturduğu teşhisleri kitabın üstünlükleridir. «Teceddüt» kavramından mucizeler bekleyen, her değişikliği orijinal ve yepyeni zanneden, yer yer sohbet havasına girmekten âdetâ zevk alan, edebiyat tarihi -veya ders kitabı- metodolojisi ve üslubu konusunda endişeli görünmeyen, İbrahim Necmi'deki objektivite yerine, devirlerle, şair ve yazarlara karşı sempatisini veya antipatisini saklamayan tavrı ise, eserin ciddiyetini gölgeleyen kusurlarıdır.

«Tanzimat Edebiyatı» (s. 71 - 423); «Servet-i Fünûn Edebiyatı», «Servet-i Fünûna zeyl : Fecri Âti» (426 - 593) Millî Cereyan Edebiyatı» (s. 596 - 618) «Muasır Fransız Edebiyatı» (s. 620 - 625) Bugünkü Edebiyat (s. 627 - 698) bölümlerini taşıyan eserin, daha sonraki yıllarda, tenkidleri de hesaba katarak, «Edebî Yeniliğimiz» (1932) ve «Yeni Edebî Yeniliğimiz» (1940) adlı ilk kitaptan farklı, müfredatla bağlantılı baskıları yapılmıştır.

1340/1924 tarihinde basılan bu eserden bir yıl sonra İsmail Hikmet (Ertaylan) in dört ciltlik eseri yayınlandı (Bakû, 1925 - 1926, 4 cilt, 1448 sayfa).

Bolşevik Rusya'daki ihtilâl kavramının ve hadisesinin sıcaklığı devam ederken, edebiyata, tarihe ve o coğrafyada hayata, kaskatı bir ideolojik bakış açısı hâkinken, Bâkû'da «müderreslik» yapan İsmail Hikmet'in eserinde, yine İsmail Habib'de karşılaştığımız kusurların büyük bir kısmı bulunmaktadır. Özellikle üçüncü ve dördüncü ciltte antipatiler ve sempatikler bu eserin ilmiliğini yer yer yoketmektedir. Kitabın yayınlanması üzerine, İstanbul muhitinde farklı kanaatlar ortaya konulmuş, bu arada Ziyaeddin Fahri (Fındıkoğlu), **Hayat Mecmu'ası**'nda (cilt 3, sayı 63, İst., 1928) «Türk Edebiyatı Tarihi» başlıklı bir tenkit yazısı yayınlanmıştır.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde akademik sayılabilecek bir Türkçülük faaliyeti vardır. Bu faaliyeti Türk-Yunan Harbi ve «Türkçe Şiirler» in yarattığı kendini arayış arzusu takip eder. Gökalp ve Ömer Seyfeddin'in «Genç kalemler» ile temelini attığı, Türkocağı ile siyasi, ilmî, edebî meyvelerini vermiş bulunan, Millî Edebiyat Akımının içinde yoğrulan Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1913 yılından itibaren Türk dili, medeniyeti, edebiyatı üzerindeki tarih araştırmalarını kitap haline getirme düşüncesini onüç, ondört yıl sonra gerçekleştirmiştir.

«Türk Edebiyatı Tarihinde Usul» (**Bilgi Mecmuası**, cilt I, İst., 1913, s. 3-52) adlı uzun makalesi ile bu işin niçin ve nasıl yapılabileceği konusundaki düşünceleri ortaya koyan, daha önce işaret edildiği üzere, dikkatli bir öğrenci tarafından «ders notları» formalar halinde basılan Köprülüzâde Mehmed Fuad, 1920-21 de ilk iki fasikülünü yayınlanmak üzere 1926'da «Türk Edebiyatı Tarihi» adlı 386 sayfalık, meşhur eserini yayınladı.

Eserin girişindeki edebiyat tarihi ve bizdeki duruma ait kısmı şimdilik bir kenara bırakalım, eserin konularına göz gezdirelim : «İslâmiyetten Evvel Türkler ve Medeniyetleri», İslâmiyetten Önceki Tarih Lehçe ve Alfabeti» «Millî Türk Destanı», İlk Şiirler ve İlk Şâirler, İslâm Medeniyeti ve Türkler» İslâmî Edebiyata İtmünî Bir Bakış (Arab ve Acem edebiyatları), İslâmî Edebiyatta Tasavvuf Tesirleri, İslâmî edebiyatta vezin ve Şekil» İslâmî Türk Edebiyatının Başlangıcı :

Karahanlılar, Selçukîler ve Moğollar Devrinde Türk Edebiyatı, hayatı ve medeniyeti; XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu sahasındaki Türk Edebiyatı ve Türk kültürü; aynı yüzyıllarda Çağatay sahasındaki edebî-ilmî hayat ve eserler...

Ne yazık ki, eserin daha sonraki devirleri ele alan cildi basılmamıştır.

Köprülü Ekolü

Türk dili ve edebiyatını, kültür ve medeniyetini, siyasî tarihini, Azeri ve Çağatay sahasını da kucaklayacak tarzda ele alan bu eser, uzun müddet sahaflarda aranan kitapların en başta gelenlerinden biri - belki de birincisi - olarak ehemmiyetini korudu.

Merhum Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün **Türk Edebiyatı Tarihi**, Dr. Orhan Fuad Köprülü ile Nermin Pekin tarafından yapılan dip not ilâveleri ile Ötüken yayınevi aracılığıyla 1980 yılında yayınlandı.

Kitabın yeni düzeni hakkında bir fikir vermek üzere önce ana bölümlerin başlıklarını alalım :

Giriş; Birinci Bölüm : İslâmiyetten Önce Türkler ve Medeniyetleri; İkinci Bölüm : İslâmiyetten Önceki Türk lehçe ve Alfabeleri; Üçüncü Bölüm : Millî Türk Destanı; Dördüncü Bölüm : İlk Şiirler ve İlk Şâirler; Beşinci Bölüm : İslâm Medeniyeti ve Türkler; Altıncı Bölüm : İslâmî Edebiyata Umumî Bir Bakış; Yedinci Bölüm : İslâmî Edebiyatta Tasavvuf Tesirleri; Sekizinci Bölüm : İslâmî Edebiyatta Vezni ve Şekil; Dokuzuncu Bölüm : İslâmî Türk Edebiyatının Başlangıcı; Onuncu Bölüm : Selçuklular Devrinde Türk Edebiyatı; Onbirinci Bölüm : Moğollar Devrinde Türk Edebiyatı. Bu son bölüm (s. 215 - 330) Moğolların medenî ve edebî hayatları ile Anadolu'da Moğol kasırgasını, Selçuklu devletinin parçalanışını ve bu arada XIII. yüzyılda Anadolu sahasında meydana gelen dinî, tasavvufî, lâdinî edebiyatın tarihini verdikten sonra (s. 215 - 274), ayrı bir alt başlıkla değişik bir bahis açar : «XIV. Asırda Çağatay Edebiyatının İnkişafı». Köprülü'ye göre, «Anadolu ve Azerbaycan sahaları müstesna olmak üzere, Timurlular devrinden başlayarak, son zamanlara kadar vücûda gelen doğu lehçeleri mahsulleri, hattâ Timur'dan evvel Hârezm ve Altınordu eserleri de dâhil olmak üzere **Çağatay Edebiyatı** ünvanı altında toplanabilir.» Timur öncesi ve sonrasında, Orta-Asya'daki medenî, siyasî ve edebî hayatı inceleyen Köprülü, sonra Altınordu Harezmi ve Memluk Sahası ile Timur'un bu yüzyıl içindeki siyasî, edebî ve sosyal hayat üzerindeki tesirleri üzerinde duruyor.

1926'da baskısı yapılan kitap burada tamamlanıyor. Ancak yeni baskıda bir son bölüm olarak Köprülü'nün Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umûmî Bir Bakış (XIII. - XVI. Asır), başlıklı meşhur makalesi (s. 331 - 400) ile indeks (401 - 437) eklenmiştir.

Yazdıkları ile «Köprülü Ekolü» kurmuş bulunan Köprülüzade Mehmed Fuad merhumun eserinin alt bölümlenmesiyle ilgili olarak düşündürmek üzere onbir bölümlük eserin sadece giriş ile birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerinin alt başlıklarına bakalım :

Giriş

1. Edebiyat Tarihi
2. Diğer Tarih übŞeleriyle Münasebetleri
3. Büyük San'atkârlar ve «Şaheserler»
4. Edebiyat Tarihi ve Edebî Tenkid
5. Zümre ve Sınıf Edebiyatları
6. Edebiyat Tarihimizin Meçhullüğü ve Bunun Sebepleri
7. Edebiyatımızın Devrelere Taksimi

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLÂMİYETTEN EVVEL TÜRKLER VE MEDENİYETLERİ

1. **İslâmiyetten Önceki Türk Tarihine Umumî Bir Bakış**
 1. Orta - Asya Yaylası
 2. Hiyung-Nu'lar ve Yue-şi'ler
 3. «Yue-şi»lerin Mağlûbiyet ve Muhaceretleri
 4. «Hiyung - Nu» ların Yıkılışı
 5. «Attila» ve Hunların İstilâsı
 6. «Ak Hunlar» veya «Eftalitler»
 7. Tu - kiie (Göktürk) İmparatorluğu
 8. Batı Tu-kiie'lerinin Asya Tarihinde Mevki'i
 9. Uygur Devleti
 10. Uygurlar ve Maniheizm
2. **İslâmiyetten Önce Türk Medeniyeti**
 11. Din ve Dinî Âyinler
 12. Aile ve Gelişmesi
 13. Eski Türk Devleti
 14. Ahlâk ve Âdet
 15. İktisâdî Hayat ve Millî Refâh
 16. Kervan Yolları
 17. Güzel San'atlar
 18. Türkler Arasında, Yabancı Din ve Medeniyetler

İKİNCİ BÖLÜM

İslâmiyetten Önceki Türk Lehçe ve Alfabeti

1. Türkçenin Eskiliği
2. Eski Türk Lehçeleri
3. Eski Türk Alfabetleri
4. Orhun Alfabeti, Mâhiyeti, Menşe'i ve Yayılma Sahası
5. Uygur Alfabeti, Mâhiyeti, Menşe'i ve Yayılma Sahası
6. Uygur Alfabetinin İslâmiyetten Sonra Devâmı

1. «Gök Türk» Lehçesi Verimleri

7. Gök Türk Kitabeleri
8. «Kültekin» ve «Bilge Hâkan» Kitâbeleri
9. Üslûb Hususiyetleri
10. Tonyukuk Kitâbesi

2. «Uygur» Lehçesi ve Muhtelif (Karışık) Lehçeler Verimleri

11. Doğu Türkistan Medeniyeti
12. Uygur Eserleri
13. Dinî Edebiyat Kalıntıları
14. Türkçenin Temsil Kudreti

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Millî Türk Destanı

1. Millî Destan
2. Türk Destanı
3. Türk Destanlarının Coğrafi Sahalara Taksimi
4. Türk Destanının Tarihî ve Kavmî Dâirelere Taksimi

1. Yaradılış Ustûresi

5. Şamânî Kozmogonisi

2. Eski Türk Veya Hiyung - Nu Dâiresi

6. Alp Ertunga (Efrâsyâb) Parçası
7. Oğuz Menkıbesi
8. Oğuz Menkıbesinin Daha Sonraki Gelişmesi

3. «Göktürk Dâiresi»

9. «Tu-kiie» Menkıbesinin İlk Şekli
10. Ergenekon
11. Göktürk Menkıbesi Hakkında Târihî Bilgi
12. «Göktürk» Dâiresinin İkinci Derecedeki Menkıbeleri «Kör-
oğlu»

4. «Uygur Dâiresi»

13. «Uygur» Menkıbesinin Eski Şekli
14. Acem Kaynaklarındaki Şekil
15. «Maniheizm» in Kabulü Menkıbesi

5. Netice

16. Türk Destanlarına Aid Diğer Menkıbeler
17. Türk Destanının Ortaçağ Avrupa Destanlarına Te'siri

Köprülüzâde Mehmed Fuad, bir zaruret ve mecburiyetle karşı karşıya idi : Henüz kavramların (tarih, edebiyat tarihi, tenkid, Türk kültürü veya Kapuz Sagu v.b.) tarif kazanmadığı bir devrede edebiyat bilgileri ve metodoloji münakaşaları da yaparak Türklük gerçeğini dil ve edebiyat zemininde medeniyet tarihine oturtmak .. Bu yüzdendir ki, «Mukaddime» nin «motto» su sayabileceğimiz hazırlayıcı ibaresinde, «Başlangıçtan bugüne gelinceye kadar Türk edebî vicdanının ne gibi tezâhürlerde bulunduğunu, içtimâî şe'niyette olduğu gibi yahut ona en yakın bir surette gösterebilmek : İşte başlıca gayemiz!» demektedir.

Kendinden önceki diğer yazarlar gibi - nedense bu âdetâ gelenekleşmiş - Köprülü de «Edebiyat Tarihi» nedir sorusuna cevap arayarak kitabını başlatır : O'na göre, «Edebiyat tarihi, umümiyetle tarihin-daha açık bir ifade ile medeniyet tarihinin- en mühim bir kısmıdır. Bir milletin uzun asırlar esnâsında geçirdiği, fikrî ve hissî gelişmeyi belirten bütün kalem mahsûllerini tetkik ile, onun ma'nevî hayâtını, gerçekte olduğu gibi tasvire çalışır. Bir milletin edebiyâtı, millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimî bir ayna sayılabilir. Bir millet hayâtı nasıl görüyor? Nasıl düşünüyor? Nasıl hissediyor? Biz bunu en doğru ve en canlı olarak o milletin fikir ve kalem mahsûllerinde bulabiliriz. Şu halde edebiyat tarihi, bir milletin ma'nevî ve maddî gelişmesini edebî eserlerin menşûru arkasından gören ve gösteren canlı bir târih şubesidir.» Bu mantığı benimseyen Köprülü bu istikametteki fikirlerini şu şekilde devam ettirir :

«Edebiyat, cemiyetin bir müessesesi olmak itibâriyle, kendisini vücûda getiren cemiyetin diğer müesseseleriyle bağlı ve onlarla âhenklidir. Hakikaten bir milletin coğrafi çevresiyle, sonra dinî iktisâdî, hukukî, ah-lâkî, bedîî, siyâsî, hayâtiyle edebiyatı arasındaki bağlantılar o kadar açıktır ki, bu hususta izahatı bile fazla görüyoruz. Geçmiş zamanlara ait bir «edebî eser»i lâıkiyla ve -tarihî mânâsıyla- anlamak için, evvelâ o devrin umumî hayâtını, yaşayış ve düşünüş tarzlarını, o devir insanlarının hayat ve kâinat hakkında nasıl telâkkiler beslediklerini öğrenmemiz gerekir. Demek oluyor ki edebiyat târihi, bir milletin coğrafi çevresini, din, hukuk, ah-lâk, iktisad, bediyât gibi müesseselerini ve siyâsî hayâtını umumî heyetiyle gösteren «Medeniyet Târîhi»nin -yahut umumî ve yaygın mânâsıyla «Tarih»in çerçevesi içinde tetkik olunmalıdır. «Filoloji» yâni «lisâniyat» ve «Tarih» üzerine dayanmadan «Edebiyat Tarihi» vücûde getirilemez.»

Buraya kadar olan görüşleri bugün yer yer oldukça aşınmış bulunan Fuad Köprülü'nün bundan sonraki üç paragrafının bugün dahi birleşilen hükümler ortaya koyduğunu belirtelim :

«Edebiyat Tarihinin mevzuu olarak sâdece «Büyük san'atkarları ve onların «Şâhceser»lerini hedef alan eski telâkkiler artık ortadan kalkmıştır.

Gerçekten bugün de Edebiyat Tarihi tedkiklerinde *Büyük san'atkâr*'ları ve onların *Şâheser*'lerini bir mihver yapmaktayız; lâkin, bununla, eski hal tercümeçilerinin yaptıkları iş arasında, «usûl» ve «gaye» itibâriyle çok derin bir fark vardır.

Evvelâ: Yeni telâkkilerimize göre, edebiyatın gelişmesi muntazam ve birbiri ardınca bir silsile hâlinde gösterilmekte ve târihî âmillerle tamâmen Âfâkî = Objectif bir suretle izah edilmektedir. Bir dağ silsilesinin şâhikalarını anlamak için nasıl o havâlinin arâzî şekillerini ve silsilenin bütün uzanışını bilmek lâzımsa, o, şâhika'lara benzetebileceğimiz «şâheser»ler için de aynı usûlü tatbik mecburiyetindeyiz.

İkinci olarak: Bir şâheser'i tedkikteki gayemiz, o milletin edebî gelişmesini gereği gibi ve doğru olarak anlamak içindir; çünkü bir «şâheser» neticede mutlaka 'İçtimâî bir mefkûrenin ifâdesidir'. Hattâ bunun için, her devrin ikinci ve üçüncü derecedeki verimlerini de lâyıkiyle tedkik icabeder ki, büyük san'atkârın muhitinden aldığı unsurları ve onların terkiib tarzında kendi şahsiyetinden neler kattığını ayırtetmek kabil olsun. Bununla berâber «şâheser»lerin sırf «ferdî» bir mahsûl olduğu neticesi çıkarılmamalıdır: «Dâhiler» mensub oldukları içtimâî heyetin hâle veya istikbâle ait bir mefkûresini âzamî muvaffakiyetle temsil eden insanlar olmak bakımındandır ki Edebiyat Tarihinde başlıca hedef olurlar.» (...)

«Edebiyat tarihçisi, bir eserin kıymetini takdir ederken, vesikalara dayanarak onun yüzyıllarca halk arasında nasıl bir rağbet kazandığını, sebepleri ve neticeleri ile anlamağa çalışır; halbuki «münekkid» doğrudan doğruya kendisinin o eserden aldığı «duygulanma payı»nı şahsî zevk ve kanaatine göre, izâh eder» (...)

«Edebî eser «muayyen bir zevk seviyesine mensup okuyuculara herhangi bir tesiri telkin ve tebliğ eden» eserdir. Zevk seviyeleri, ilerlemiş cemiyetlerde birbirinden çok farklıdır. Çünkü içtimâî iş bölümü, bir cemiyet içindeki ferdleri ayrı ayrı vazifelere tahsis etmek suretiyle, onlar arasında yaşamak, görmek ve duymak itibâriyle birçok farklar doğuruyor. İçtimâî sınıfları, meslekî zümreleri vücûde getiren bu âmil, tabiatıyla çeşitli birtakım zevk seviyeleri de vücûde getiriyor». (7)

Fuad Köprülü'nün Türk edebiyatını bir bütün olarak görme, anlayışı başta olmak üzere, çeşitli terimleri hem İsmail Habîb'in, hem de daha

(7) M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (Gerekli sâdeleştirmeler ve notlar ilâvesiyle yayımlayanlar: Orhan Köprülü - Nermin Pekin) Ötüken y. İst. 1980, s. 1 - 5

sonra bu sahada eser veren Agâh Sırrı Levend, Hüseyin Nihal Atsız ve Nihad Sami Banarlı ile Vasfi Mâhir Kocatürk'ün eserlerinde devam etti.

Değişik Görüşler

Edebiyat nazariyatı (edebiyatşinaslık, edebiyat teorisi) nin, sosyal ve siyasî tarihçiliğin sınırları üzerinde düşünebilme imkânı verecek sayıda ve kalitede yeterli monografilerin bulunmadığı bir devir için Köprülülük'nün ve Köprülülük ekolünün fikirleri hiç şüphesiz, benimsemesi ve uygulanması gerekli hükümlerdi. Dil tarihi ve edebiyat tarihinin, mezhepler ve tarikatlar tarihinin ve sosyolojik araştırmaların birbirinden — yarıdışmayı daha da şuurlu bir şekilde artırarak — ayırdığı bir devrede bu hükümlerin bazıları büsbütün unutulacak, bazıları az çok değişikliğe uğrayacak, bazıları da hayatiyetlerini sürdürecekti.

Köprülülük ekolünden büsbütün kopmamakla beraber bazı hükümlere açıklık kazandırma gayretleri üç isimle karşımıza çıkıyor.

İlk edebiyat doktorumuz Ali Nihad Tarlan. . .

Tarlan şunları söylüyor :

«Edebiyat tarihlerini açınız : İçinde bol bol tarih, coğrafya, biyografi, fikir tahlilleri, indî hükümler ve psikoloji kısıntıları bulacaksınız. Yeğâne rastlayamayacağınız şey, edebiyat tarihidir; çünkü, bunların hiç birisi edebiyat değildir. Bazan edebiyata giren varsa da ekseriya bu giriş disiplinsiz ve başboştur». (...)

«(.) Edebiyat tarihi, insanın teessürî hayatına ait mevzuları, kül veya cüz hâlinde ve muayyen bir dozda ihtiva eden eserleri ele almak zarûretindedir. Edebî eseri edebiyat tarihi bakımından ayırdetmek hayli mühim bir meseledir. (...)

«(.) Bu merhalede metinler üzerine yüklenmek lâzımdır. Zaten edebiyat nâmına tek mevcut onlardır.

«Edebî hâdiseleri tedkik ve tasnif ederken gözönünde bulunduracağımız şey, daima edebî eserdir.

«Edebiyat tarihçisi hangi cemiyetin edebiyat tarihini yazıyorsa, o cemiyetin teessürî hayatına ait bu malzemeyi bir obje olarak eline alıp, asırlar boyunca yürüyüşlerini bize gösterecektir.

(...)

«İtiraf etmeli ki, bu yol çok güçtür. Çok uğraşmak, her san'atkârın her eserini ayrı ayrı gözden geçirmeli, fişlemek lâzımdır. Her edebî devir ve nev'i ile bu devir ve nev'e mensup san'atkârlar hakkında ilmî monog-

rafiler yazmak icab eder ki, bunların sentezinden bir edebiyat tarihi meydana gelsin».

Bu görüşlerdedir ki, Ali Nihad Tarlan da, mektepleşti, metin şerhi yolu ile edebî hadiseyi ve edebiyat hayatını -edebî olandan dışarı çıkmadan- kronolojik tarzda tesbite çalışan eserler verdi ⁽⁸⁾.

Değişik görüşlere örnek olarak kabul ettiğimiz ikinci isim Ahmed Hamdi Tanpınar'dır.

1939'da son çağ Türk Edebiyatı'nı inceleme ve öğretmek üzere üniversiteye tayin edilen Tanpınar, on yıl sonra «XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi» adıyla bir eser meydana getirdi. Ahmet Hamdi Tanpınar, eserinin ilk baskısında eserler ve şahsiyetleri incelemek konusunda gayretli görünürken, 1956'da yapılan gözden geçirilmiş ve çok ilaveler yapılmış ikinci baskısının önsözünde metod konusunda eklektik tavrını şu cümlelerle ortaya koyuyor :

«(...) İctimaî ve tarihî karakteri ararken metodda çok seyyal kaldığımızı görecektir; filhakika Brunetièrè'in nev'ilerin gelişmesi ana fikrine dayanan metoduyla, devir veya asır bölümlerini esas alan oldukça klâsikleşmiş edebiyat tarihi metodunu, Almanlardan Petersen ve Wechsler'in, Fransızlardan eserini yakından tanıdığımız Albert Thibendet'nin nesiller görüşüne ve Taine'in bilhassa zaman ve muhit fikirlerine sık sık baş vurduk. (...)

«Şahısları ve eserleri tetkikte fazla tahlilci olmamızın» (... sebebi). «... ictimai karakter ne kadar kuvvetli olursa olsun, bir edebî eser her şeyden evvel kendisidir ve getirdiği duygu, görüş ve düşünüş yükü...» olmasındandır. Biz bu birikimi «... ister istemez kendi hudutları içinde bir vâkıa olarak alırken, devriyle yaptığı konuşmayı da ihmal etmemeye çalıştık. Sanatkârların hayatı üzerinde fazla durmamızın sebebi de bu konuşmanın şartlarını açıkca belirtmekti».

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nin dördüncü baskısında Prof. M. Kaplan, eseri ve yazarını «XX. yüzyılın adamı olan Tanpınar, bu çağın büyük fikir ve sanat adamlarının eserleriyle derlenmiştir. O da edebiyatı, vücuda geldiği devrin içine yerleştirmeyi ihmal etmemekle beraber, bir san'atkâr olarak, eserlerin, muhtena, yapı, dil ve uslûbuna ayrı bir dikkatle bakıyordu» ⁽⁹⁾ cümleleriyle takdim ediyor.

(8) Ali Nihad Tarlan, «Edebiyat Tarihi Hakkında» Edebiyat Meseleleri, Ötügen y. İst. 1981, s/ 23 - 25 (Adı geçen eserin başında Prof. Dr. Ali Alpaslan tarafından yazılan Tarlan'ın hayatı ve eserleriyle ilgili bir makale vardır.)

(9) Ahmed Hamdi Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 4. baskı, İst. 1976, VII - XIV.

Bu sahadaki üçüncü farklı görüşler Merhum Mehmet Kaplan'a aittir.

«Nesillerin Ruhü» başlıklı bir denemesinde, daha 1948 yılında «Aynı içtimaî siyasî ve iktisadî şartlar altında yaşayan aynı çeşit terbiye müesseselerinde yetişen aynı endişe ve meselelerle meşgul olan ve aşağı yukarı aynı yaşta bulunan insan toplulukları arasında müşterek bir ruhun teşekkül etmesi gayet tabii bir hadisedir. Milleîlerin tarihî hayatında nesiller, büyük fertlerden daha mühim rol oynarlar; zira devirlere şekil ve renk veren esas kitleyi onlar teşkil ederler. Hattâ sivrilmiş şahsiyetlerin, kendi nesillerinden tamamiyle ayrı varlıklar değil, bilakis onların en iyi surette temsil ve ifade eden kaabiliyet ve dehâ sahibi insanlar olduğu iddia olunabilir.» temel fikirlerini ileri süren Kaplan Hoca, nesiller arasında mevcut olduğuna inandığı diyalektik yanında, duygu kategorileşmesi olduğunu belirtiyordu. Buna dayanarak, Tanzimat sonrasındaki nesilleri beş ana grupta topluyordu. 1967 yılında **Nesillerin Ruhü** adlı kitapta yazıları biraraya getirilirken aynı adı taşıyan denemeye 1948 - 1967 yılları arasındaki nesilleri ilâve ediyordu. Bu anlayışla, 1952 yılında nesillerini (veya zümrelerini) temsil kaabiliyeti taşıyan şâirlerin karakteristik bir şiirini alıp hem o şâirin diğer eserlerine hem de neslinin özelliklerini ortaya koyma anlayışının örneğini verdi : **Şiir Tahlilleri I**. Tanzimattan Cumhuriyet'e kadar olan deveri ele alan, eserden hareketi esas sayıp neslin ve devrin ruhuna giden Kaplan'ın bu eseri büyük alâka gördü. İlk kitaptan sonra, bugüne kadar sekiz baskı yaptı. 1965 yılında eserin dış ve iç yapısıyla beraber yazarın hayatı ve fikirlerini de göstermek suretiyle neslin ve zümrelerin ruhunu çözmek suretiyle edebî hadisenin ve edebiyat hayatının kronolojisini yapmaya çalışmıştır. Önce, **Şiir Tahlilleri II** adıyla yayınlanan kitap, gözden geçirilmiş ve ilâveli şekliyle 1973 yılında **Cumhuriyet Devri Türk Şiiri** adıyla yayınlanan eser altı ay içinde tükendi, 1975'te yeni bir baskısı daha yapıldı.

Merhum Kaplan'ın **Edebiyatımızın İçinden, Hikâye Tahlilleri ve Tıp Tahlilleri** adlı eserleri de, **Atatürk Devri Edebiyat Hayatı** adlı antolojisi - ki başındaki etüd edebiyat tarihinin nesillerin ruhu açısından nasıl yazılabileceğinin anahtarlarını verir - de sosyal değişimler karşısında insan ve edebî eser anlayışının örnekendirilmesidir.

Sonuç Yerine

Edebiyat tarihi ve Türkiye'de edebiyat tarihi yazma çalışmalarını konu etrafında düşünmeye gayret ettiğimiz bu yazımıza bir sonuç yazmayı acelecilik sayıyoruz.

(10) Merhum Prof. Mehmed Kaplan'ın bütün eserleri Dergâh yayınevince bir külliyat halinde yayınlanmaktadır.

Edebiyat Fakültelerinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yeterince eleman bulunmayışı — Fransız dili ve edebiyatı öğretim üyeleri bile Türk Dili ve Edebiyatıyla uğraşanların ikibuçuk katıdır — kütüphane hizmetlerinin yeterli olmaması; bibliyografya, biyografya konularında edebiyat tarihçisinin dışında halledilmesi gerekli müracaat çalışmalarını da edebiyat tarihçisinin kendisinin yapmaya mecbur olması; konu, tema, şahsiyet ve devir incelemelerinin örneklerinin çok az sayıda bulunması; bilhassa 1800'li yıllardan önceye ait kıymetlendirilmemiş eser ve şahsiyetlerin varlığı; gazete ve dergi koleksiyonlarının belli kütüphaneler dışında ++ her zaman başvuramayacağınız gibi tam olması da zordur — saklanamamakta olması; mukayeseli çalışmaların yetersizliği; akademik çalışmaların — bilim uzmanlığı ve doktora — çoğalmasına rağmen haberleşme imkânı sağlayan yılda iki defa çıkararak yapılanların tanıtımını ihtiva eden bir süreli yayının bulunmaması gibi problemler edebiyat tarihçisinin işini güçleştiren engellerdir (11).

Edebiyat hadiselerini hayatla bağlantıları bakımından ele alıp, insanı, nesli, devri, çağı anlamak üzere yapılan çalışmalar öncelikle eserlerin kronolojisi olsa daha iyi olmaz mı?

Her mesleğin bir diğerinden metod veya bilgi, bulgu bakımından faydalanmasına ihtiyaç vardır; hatta bu faydalanma ilmi çalışmanın sağlıklı olması için bir zarurettir. Faydalanmayı tedâhül haline getirmeden, asıl hayat ve çalışma sahasını ana çizgileriyle tayin etmek, bilgi alanları için öncelikle halledilmesi gerekli bir husus değil midir?

Metin tahlillerine, monografilere ihtiyaç vardır.

Metin tahlilleri, şahıs veya tema etrafında gelişen monografiler, eserlerden hareketle bir milletin bir devresinin önceki nesillere bağlanan veya değişen duygu, düşünce ve hayal dünyasının tarihini yazmak üzere kullanılmayacak ise ne için yapılırlar?

(11) Bu meselelerin geniş bir şekilde ele alındığı bu kitap (A. S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi: I. Cilt «Edebiyat Tarihimizin başlıca sorunları - Edebiyat Tarihçisi Gözü ile Edebi Eserlerimiz - Arap ve Fars Edebiyatları, Edebiyat Tarihimizin kaynakları»* Türk Tarih Kurumu, Ank. 1973, XXIV - 666 sayfa; Kenan Akyüz, *Türkiye'de Edebiyat Tarihçisinin sorunları*, I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi (İst., 15 - 20. X. 1973) - Tebliğler, İkinci cilt, İst., 1979, s. 307 - 310; hemen belirtelim ki aynı meselelere İbrahim Necmi'nin ve Fuad Köprülü'nün eserlerinin başında haklı olarak temas edilmiştir. O günden bu güne kadar bir çok mesele halledilemez miydi?